

Herintroductie van de Raaf als broedvogel

Corvus corax

Arend Timmerman Sr.

Inleiding

Gedurende de laatste 25 jaar zijn er in Nederland, België en Zuid- en West-Duitsland enkele projecten ter hand genomen om de Raaf als broedvogel te herintroduceren. In het kort laat ik deze de revue passeren.

In België startte J. Delvaux in 1970, privé, met een herintroductieproject in het zuiden en noordoosten van de Ardennen. Van 1973 tot 1978 liet hij circa vijftig, meest jonge Raven in vrijheid om de kern te vormen van een nieuwe populatie. In 1980 werd het eerste nest in de vrije natuur ontdekt. Het aantal liep spoedig op en bedroeg in 1990 circa achttien bekende broedparen (Delmotte & Delvaux 1981, 1982 en mondelinge informatie).

In Duitsland werden er op verschillende plaatsen Raven uitgezet namelijk:

- 1973: 12 exemplaren in Thüringen (Köck 1981)
- 1974/1985: 60 exemplaren in het Nationaal Park Bayerische Wald (Scherzinger 1986)

In beide gevallen met als resultaat enkele broedgevallen in het vrije veld. In 1984 startte het Biologisch Instituut Metelen te Metelen in Rheinland-Westfalen met een project en liet van 1985 tot 1988 31 jonge Raven en 18 oude dieren vrij op de Kirchheller Heide; tegelijkertijd en daar vlakbij (omgeving Wesel) stelde de Kreisgruppe Wesel van het Niederrheinischer Naturschutzverband DBV 270 jonge Raven in vrijheid gedurende de jaren 1984 tot 1988. Met succes. Thans, 1990 hebben zich maximaal tien paren in het wild gevestigd. Vooral deze laatste twee experimenten zijn voor ons van belang omdat ze zo dichtbij hebben plaatsgevonden.

Het Nederlandse experiment startte veel vroeger namelijk reeds in 1966. Van 1967 tot 1980, toen ik het experiment leidde, kwamen er 113 jonge Raven vrij en enkele deels ontsnapte oudere dieren. Van 1980-1984, toen de proef werd beëindigd, kwamen er volgens Renssen (1988) nog eens elf oude en 31 jonge Raven in vrijheid. Daarbij hebben zich sedert 1976 tientallen - in het vrije veld groot geworden - jonge Raven gevoegd.

In 1976 broedden de eerste drie paren buiten in het wild. In 1979 was dit aantal gestegen tot tien terrioriaparen, waarvan negen met succes hebben gebroed. Bovendien hadden zich enkele groepen niet-broedende Raven gevormd, die in troepen op de Veluwe werden waargenomen (R.G. Bijlsma schriftelijke mededeling). Deze situatie, een kleine broedvogelpopulatie plus een grote groep niet broedende vogels vormt een voorwaarde voor een blijvend succes. Dat was reeds in 1979 het geval! Toen de experimenten in Rheinland-Westfalen in 1984 startten, was in Nederland reeds een kleine populatie gevormd ($\pm$ tien paren) en het experiment beëindigd.

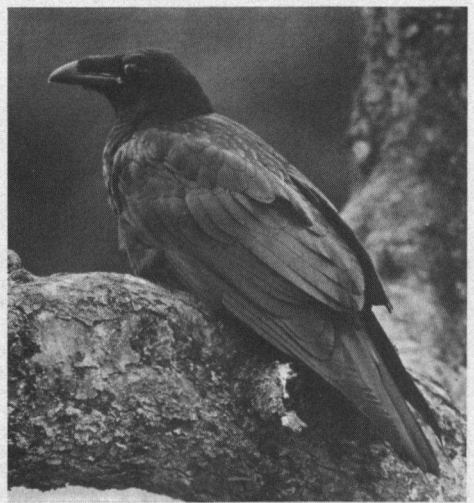
Symposium

Om al deze experimenten een waardig slot te geven, belegde in het Biologisch Instituut Metelen een speciaal aan de Raaf gewijd symposium op 12 en 13 juni 1990 te Metelen, een dorp gelegen tussen Ahaus en Rheine. Voor dit symposium waren $\pm$ 25 deelnemers uit de BRD, de voorma-

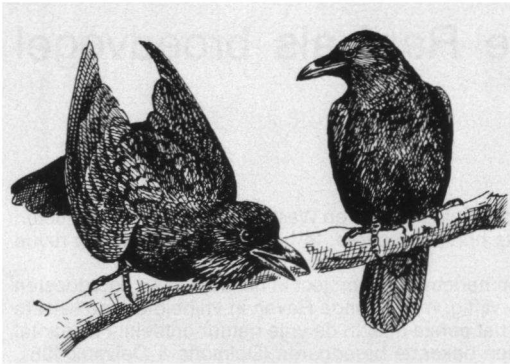
lige DDR, België, Nederland, Polen en Zwitserland uitgenodigd. Allen, dames en heren, hadden zich op één of andere wijze met Raven beziggehouden of deden dat nog. Een vijftiental referaten werden gehouden, meest aan de hand van beelden. De thema's gingen over: a. de huidige stand en uitbreiding van de soort in West-Europa; b. de herintroductie-pogingen in de lege gebieden en c. de biologie van de Raaf. Op enkele thema's of onderdelen daarvan ga ik hier verder in (Glandt 1991).

Verspreiding In Europa

De verspreiding van de Raaf in Noord- en West-Europa. De Raaf is vanuit Polen en Sleeswijk-Holstein naar het westen aan het terugkeren. In het gebied van de Oder heeft volgens Koch (1986) de vermenging van de populaties uit Sleeswijk-Holstein en de voormalige DDR/Polen reeds plaatsgevonden. In de richting Noord-rhein-Westfalen gaat de uitbreiding van de Sleeswijkholsteinse populatie de laatste veertig jaar met gemiddeld vier kilometer per jaar naar het westen vooruit (Koch 1986). Zou dit tempo doorzetten dan zou in circa vijftig jaar het Rijnland weer zijn bezet.



Sedert 1976 hebben zich tientallen, in het vrije veld groot geworden, jonge Raven gevoegd bij de ruim honderd uitgezette exemplaren.



De Raaf is vanuit Polen en Sleeswijk-Holstein naar het westen aan het terugkeren.
Tekening: Ed Hazebroek.

Eén van de deelnemers vond dat men daarom beter had kunnen wachten tot de Raaf uit zichzelf was teruggekomen. Maar de mening van de meeste aanwezigen was, dat als de biotoop gunstig is en aan bepaalde voorwaarden voldoet, herintroductie verantwoord is. Daar was men het nogal gemakkelijk over eens. Een eerste voorstudie, zoals elders verlangd (Looft 1973, Koch et al 1986) werd hier althans niet ter discussie gesteld.

Men verwees naar de 'Empfehlungen für die Wiedereinbürgerung gefährdeter Tiere' van Nowak (1982) waarin wordt beweerd dat men er naar moet streven om contacten tussen de verschillende geïsoleerde populaties tot stand te brengen. En in dit geval zou een - althans naar de mening van de deelnemers van het Biologisch Station Metelen - zich in alle richtingen uitbreidende Nordrheinwestfaalse ravenpopulatie een brugfunctie kunnen gaan vervullen tussen de in de jaren zeventig gevormde Nederlandse populatie, de in Zuidoost-België gevestigde broedparen in de beginjaren tachtig en de natuurlijke, zich tot heden toe uitbreidende populatie uit Neder-Saksen.

Thans kan men van een dergelijke ontwikkeling tussen de verschillende deelpopulaties nog niet spreken, ofschoon het wel aannemelijk is, dat het eens zal plaatsvinden. In West-Duitsland zijn immers de grote wouden. Het zou reeds vreemd zijn als er nu niet enige van de bij ons losgelaten Raven naar het oosten zijn getrokken en daar ook zijn gaan nestelen!

Ringgegevens

Veel ringgegevens zijn er niet, maar zeker drie meldingen van in Nederland geringde en losgelaten Raven, waaronder waarschijnlijk een paar,

zijn bekend: twee gelijktijdig geschoten Raven te Spahnharrenstätte gelegen ten noorden van Sögel (Meppen) op 21 april 1980 de één geringd eerste kalenderjaar 5 juni 1977 te Ugchelen en de ander eerste kalenderjaar 12 juni 1977 te Vögelenzang.

De derde melding betreft een doodgevonden Raaf, oorzaak onbekend, in het tweede kalenderjaar bij Munster, Kreis Ahaus. Een duidelijke aanwijzing, dat sommige door ons vrijgelaten Raven naar het oosten zwierven, want deze vogels zijn natuurlijk niet de enige geweest. Het geeft ook aan, dat ver van elkaar grootgeworden jonge Raven erin slaagden elkaar te vinden en te koppelen. Dat de sterke toename van onze broedparen op de Veluwe een gevolg zou zijn van de herintroductie van de Raaf in Rheinland-Westfalen, zoals één van de Duitse aanwezigen op het symposium meende, is natuurlijk volslagen ongegrond. In de eerste plaats zijn er geen ringvondsten om die bewering te staven en in de tweede plaats waren er in 1987 nog nauwelijks of geen geslachtsrijpe Raven onder de eerst in 1984-1988 vrijgelaten (circa) 300 Raven in Rheinland-Westfalen. Daar kan een enkeling van naar het westen zijn afgedwaald, maar zeker geen tientallen, laat staan broedparen. Dat zou zijn opgemerkt!

Bovendien was onze toename aan broedparen toen in het wild niet zo spectaculair. In 1987 hadden wij 17 broedparen en in 1990 waren dat er 25. Deze acht paren waren een logisch gevolg van het toenemende aantal nieuwe paren, dat zich vormde uit de jaarlijks groterwordende groep jonge en geslachtsrijp geworden vrije Raven.

Een veel duidelijker aanwijzing van een in elkaar schuiven van de verschillende populatie's is de

paar	ringno.	geb.jaar	land	ge- paard met	ringno.	geb.jaar	land	nes- ten	pulli
1	7002394	?	BRD	&	7002406	?	BRD	5	22
2	7006043	1973	DDR	&	7002406	?	BRD	3	10
3	7002412	1968	BRD	&	7002006	1971	BRD	1	5
4	7006007	1971	BRD	&	7006011	1971	NL	2	4
5	geen r.	?	Tsj.Sl.	&	7006008	1971	BRD	1	4
6	7002412	1971	BRD	&	7006007	1971	BRD	1	2
7	7006037	1971	DDR	&	7007045	1971	BRD	3	12
8	7006041	1973	DDR	&	7002411	1973	DDR	1	4
9	7007023	?	DDR	&	7007044	?	?	2	2

waarneming van een broedgeval bij de grens van ons land en Rheinland-Westfalen. De bovenvermelde terugmeldingen en dit broedgeval toonde aan dat grenzen natuurlijk voor de Raven niet bestaan en alleen de biotoop een duchtig woord meesprekt. Ringvondsten zouden een bron van informatie kunnen zijn, ware het niet, dat de Raven, volgens de ervaringen der deelnemers in staat zijn om zelfs de hardste stalen ringen te verwijderen. De projectleider van de DBV-Kreisgruppe Wesel deelde mee, dat van de 270 geringde jonge vrijgelaten Raven bij Wesel thans praktisch geen enkele met ring wordt teruggezien! Hetzelfde werd beaamd door de leiding van het project van het Biologischen Station Metelen. In de volière moest men ze telkens overrinnen, zoals ook wij deden.

Zelfs de stalen ringen van Vogelwarte Helgoland werden na enige tijd verwijderd; de plastic kleurringen waren helemaal kansloos! Ook merktkens, zoals vlagjes aan de vleugels of zendertjes werden door de vogels verwijderd, beweerde men. Ze werden eenvoudig met veren en al uitgetrokken. Dit feit was ook voor ons uitermate lastig bij het bepalen van het geslacht in de verzamelvolière.

Resultaat mager

Eén van de aanwezigen vond, dat het aantal thans in het wild gevormde paren in Rheinland-Westfalen, namelijk maximaal tien uit een aantal van meer dan driehonderd uitgezette Raven, wel erg klein was. Temeer omdat er zich circa twintig gepaarde en daartoe in staat zijnde oude vogels onder bevinden! Waar zijn al deze vogels gebleven? Hoe ging dat bij ons?

Het staat inderdaad in schril contrast met onze resultaten. In 1976 hadden wij buiten de eerste drie broedparen: Broekhuizen bij Leersum, Deelerwoud en Ugchelen. Aangezien ik van iedere Raaf de levensloop vastlegde, is vrij nauwkeurig bekend hoeveel geslachtsrijpe vogels er in 1976 buiten de volières konden vertoeven. Ze worden pas in het derde levensjaar geslachtsrijp!

Vrijgekomen Raven van 1966 tot en met 1973.

1967: vijf ontsnapt (Lhee) één dood voor 1976	= vier
1968: drie ontsnapt (Austerlitz) geen doodmelding	= drie
1969: vijf in vrijheid gesteld; vier dood voor 1976	= één
1970: drie ontsnapt (Austerlitz) geen doodmelding	= drie
1972: vier in vrijheid gesteld (Leersum) één dood voor 1976	= drie
1973: tien in vrijheid gesteld (Ugchelen) drie dood voor 1976	= zeven
In 1976:	totaal 21

Uit deze, ten hoogste 21 Raven, maar waarschijnlijk minder, hebben zich de eerste drie paren in 1976, in het wild, gevormd.

Terug naar de broedgevallen in Rheinland-Westfalen. Omdat men de vogels niet wilde verstoren is er geen controle geweest en weet men niet, waar deze broedvogels van afkomstig zijn. Van de 270 losgelaten jonge Raven van Wesel of van de 49 uit Metelen? Of misschien wel vogels uit ons land! Niemand weet het, mede ook omdat de meeste vogels de ringen hadden verloren! Er zijn ook nauwelijks waarnemingen gedaan van kleine of grote groepen ongepaarde,

rondvliegende en/of met elkaar foeragerende Raven in Rheinland-Westfalen zoals op de Veluwe! Zo veel vogelaars als tegenwoordig waarnemingen verrichten, zouden deze toch moeten opmerken.

Men bestreed de bewering van een slecht resultaat door te stellen, dat de meeste vogels als nestjong uit Meckelenburg (voormalige DDR) waren gehaald en dat men daarom niet kon verwachten, dat ze een bepaalde binding zouden hebben aan de plaats van vrijlating. Dat ligt anders!

Het in vrijheid stellen

De wijze van in vrijheidstellen is van grote betekenis voor zowel het leren leven buiten de volière als om het beeld van de omgeving in zich op te nemen en vast te leggen.

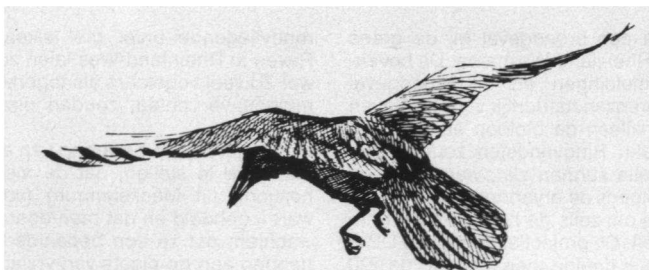
Plaatsgebondenheid wordt pas ontwikkeld, nadat de jongen het nest hebben verlaten en niet in het nest! De beste manier om deze binding te ontwikkelen is zo veel mogelijk de natuurlijke gang van zaken na te doen. Nestjongen leren, als ze nog niet goed vliegen kunnen, de naaste omgeving van de nestplaats 'tak voor tak' ontdekken. Ze verwijderen zich steeds verder van de nestboom; in de vrije natuur met de ouderdieren, als volièresraven zonder.

Bij jonge postduiven, die men aankoopt van anderen heeft men een zelfde probleem. Aangezien ik tien jaar lang postduivenhouder ben geweest en vele vogels heb gekweekt en uitgevend, heb ik daarvan geleerd hoe plaatsgebondenheid - in de postduivensport van het hoogste belang - moet worden aangeleerd. Zomogelijk zet men de jonge vogels al in de broedpan op het dak van het hok, om de omgeving op te nemen. Heeft men te doen met jonge, van een andere liefhebber aangekochte vogels, dan haalt men deze reeds als ze nog niet goed kunnen vliegen op en plaatst ze boven op het hok, zodat ze leren in en uit het voor hen nieuwe hok te gaan en de omgeving stap voor stap in zich op te nemen. Zouden ze in één keer uit het hok wegvliegen dan verliest men ze gauw, omdat ze de omgeving niet kennen. Ze verdwalen, kunnen geen voedsel vinden en gaan dood.

Het uitwinnen van de jonge Raven heb ik, in principe, op de zelfde manier gedaan. Doordat ze in vrijheid werden gesteld, toen ze nog niet



Raven zijn goede opruimers van kadavers.
Tekening: Ed Hazebroek.



Het is van belang dat de Raven zich bij vrijlatting rustig kunnen oriënteren in hun omgeving.

Tekening: Ed Hazebroek.

vliegvlug waren, werden ze gedwongen om een paar weken dichtbij de uitwenvolière, waarin hun (pleeg)ouders zaten, te vertoeven. Daar leerden ze voedsel te vinden, dat voor hen was uitgelegd. Zo verkenden ze de omgeving en werd de binding er mee versterkt. Dat ging op de ene plaats beter dan op de andere, omdat zich de ene plaats daarvoor nu eenmaal beter leende dan de andere. De wijze waarop de Raven deze methode volgden was evident, vooral op de Veluwe. Ze klauterden in de eerste week op het dak van de volière, daarna vlogen ze in de naaste boom en later strekten hun vluchten zich al verder van de uitwenvolière uit. Deze bezochten ze alleen indien nodig nog voor voedsel. Ze deden zo een goede oriëntatie op en raakten ook niet zo spoedig in paniek als ze plotseling door het één of ander gedwongen werden weg te vliegen. Laat men de jonge vogels vrij als ze reeds goed kunnen vliegen, dan is de kans groot, dat ze zich te ver van de uitwenvolière verwijderen. Eén-

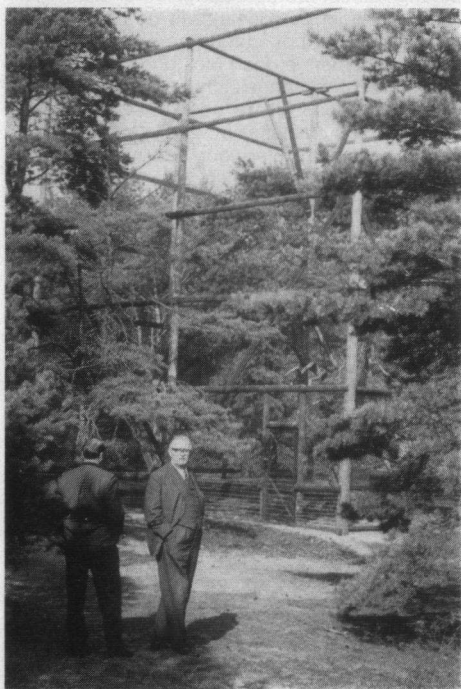
maal van deze plaats afgedwaald, kunnen ze deze niet terugvinden, omdat ze niet of slecht zijn georiënteerd.

Het bewijs voor deze stelling leverden de vijf jonge Raven uit de eerste eigen kweek in de volière te Austerlitz. Tegen mijn advies in werden deze op 7 juli 1969, toen ze al volop konden vliegen in vrijheid gesteld door de volière boven te openen. Ze kenden de omgeving niet en hadden geen oriëntatiepunten in zich opgenomen. Het gevolg was: tussen 25 juli en 28 juli werden er drie doodgemeld. Dichtbij! Twee uit Zeist en één uit Langbroek. Kennelijk hadden deze jonge vogels geen voedsel kunnen vinden en ook de volière niet. Slechts één vogel overleefde het verkeerde experiment. Deze vogel is jarenlang een dagelijkse bezoeker geworden van het kweekstation van proefdieren in Austerlitz. Hij of zij voedde zich met dierlijk afval.

Onze jonge Raven zijn nadien nooit weer op deze wijze in vrijheid gesteld. De verliezen waren duidelijk minder en niet meer (Renssen 1988a, 1991)! De Duitse collega's hebben mijn methode niet gevolgd; naar zeggen (A. Schuster mondelinge mededeling) omdat de nog niet vliegvlugge jonge vogels een prooi zouden kunnen worden van marters! Zij lieten ze vrij als ze volledig konden vliegen. Daardoor zijn mijns inziens een zeer groot aantal jonge Raven verloren gegaan, waarschijnlijk verhongerd. Het magere resultaat zou daaraan kunnen worden geweten. Dat wil niet zeggen dat het project overigens niet zal slagen. Er zijn immers broedgevallen en dat zet zich ongetwijfeld door in de komende jaren; zeker wanneer er contacten met de Nederlandse populatie tot stand komen.

Wil men oude vogels tegelijk met de jongen vrijlaten, dan moet men, als de jongen nog kaal zijn, eerst de ravin uitwennen. Haar binding met de jongen is dan het grootst en ze zal terugkeren naar de volière om ze te voeren. De binding van de Raaf met de jongen is dan nog gering, maar hij zal de ravin niet gauw verlaten en blijft haar roepen. Als de jongen goed in de veren komen wordt de binding van de Raaf sterker en neemt die van de ravin af. Dan wordt de Raaf uitgewend. De jonge vogels volgen vanzelf de ouders en het gezinsverband blijft in tact.

Laat men jong en oud tegelijk vrij, wanneer de jonge vogels vliegvlug zijn, dan is de binding van de ravin nog slechts gering en zal ze, eenmaal vrij, wegvliegen van de volière, waarbij de Raaf haar zal volgen. Zijn binding aan haar is sterker dan aan de jonge vogels en als hij buiten roep-



De elf meter hoge volière opgesteld in het Hertensreservaat bij Ugchelen.

Naar dia van A. Timmerman sr.

bereik van de jongen is gekomen, keert hij niet terug. Ook al hebben ze vaker in de voliëre gebroed! Ze verdwijnen gewoon en zoeken elders een goed heenkomen.

De jonge vogels, aan hun lot overgelaten en nog niet geleerd zelfstandig voedsel te zoeken, zijn zo goed als zeker slachtoffer. Dit overkwam de onderzoekers van het Biologisch Station Metelen toen zij een voliërepaar met vliegvlugge jongen in april 1987 de vrijheid gaven. Ze werden, kort daarna reeds, niet meer gezien (Bäumer-März & Schuster 1990). Wanneer men op deze wijze jonge en/of oude vogels in vrijheid stelt, is het gewoon een gok of zoals men in het Duits zegt 'Versuch und Irrtum'.

Laat men echter driehonderd Raven vrij in de zelfde omgeving, in een geschikte biotoop, dan zullen er natuurlijk altijd wel enige overblijven, zodat er toch succes is (Heinen 1985). Volgens Renssen (Renssen 1988a & b en mondelinge mededeling) zijn ook in ons land de na 1980, toen ik met pensioen ben gegaan, overgebleven gepaarde en ongepaarde Raven, al dan niet met jongen vrijgelaten tussen 1980 en 1984. Men zou verwachten, dat dit een vermeerdering van het aantal broedparen in het wild zou hebben gegeven, maar het tegendeel is het geval geweest (Renssen 1988a en b). Hopelijk hebben deze vogels zich bij de troepen gevoegd; anders hebben ze het waarschijnlijk zeer moeilijk gehad en zijn gaan zwerven en/of doodgegaan.

Delvaux (België) meende - bewijzen had hij daar niet van! - dat bij onze methode de vogels het contact met elkaar verliezen. Het tegendeel is ons echter gebleken uit diverse waarnemingen en meldingen. De jonge Raven bleven maandenlang bij elkaar en de jongen uit de verschillende voliëres vonden elkaar in de herfst op de Veluwe. Delvaux experimenteerde met twee vrij-

latingsvoliëres met jonge Raven er in, die dicht bij elkaar stonden. Hij opende eerst de ene en enige tijd later de andere. Dat hadden postduivenhouders hem aangeraden. De het laatst vrijgelaten Raven zouden zich dan bij de eerste voegen. De eerste echter moesten worden vrijgelaten 'au ils commencent à voler'. Dat is in feite niets anders dan bij onze methode. En hoe meer vogels er dan al buiten uitgewend zijn hoe beter, want dan kunnen ze zich daarbij voegen.

Maar op welke wijze ze ook vrijgelaten worden, de vogels blijven niet altijd bij elkaar. Sommige gaan toch dwalen, alleen, of in gezelschap en die Raven worden dan door het gehele land gezien en gemeld.

Schade en voedsel

Natuurlijk kwamen er ook weer discussie's over schade door Raven toegebracht. Lammeren van schapen en kalveren van koeien zouden de ogen uitgepikt zijn en zelfs gedood door Raven. Meestal zonder enige bewijsvoering in de kranten neergeschreven!

Men hield het niet voor onmogelijk, dat Raven jonge zieke dieren aanvallen, maar bij gezonde dieren achtte men het onwaarschijnlijk. Ook schade aan onder plastic opgeslagen voeders werd niet vastgesteld. De Raaf heeft een uitgebreid menu ter beschikking. Hij voedt zich met kortgehakeld groente-afval van allerlei soort, alsook met granen vooral maïs, aardappelen, pruimen en bessen. De plaats waar de vogels leven speelt hierbij een doorslaggevende rol. Langs de zeekust en de duinen behoren dode, aangespoelde vogels en vissen, schelpen en afval van allerlei soort tot het voedselpatroon. In jachtgebieden komt daar valwild bij. Ofschoon er, voor zover bekend, in ons land weinig meldingen zijn van Raven, die vuilstortplaatsen afstroe-



De dierenverzorgster van de Zoo in Rostock voert de jonge Raven.

Naar dia van A. Timmerman sr.



Nog niet vliegvlugge Raven uit de voormalige DDR.

Naar dia van A. Timmerman sr.

pen, zijn deze voederplaatsen volgens sommige deelnemers aan het symposium, vooral in de winter van groot belang als voedselbron voor de soort. Eén van de deelnemers meende dat eventuele schade door Raven niet als wildschade zou kunnen worden aangemerkt en daarom niet schadeloos behoefde te worden gesteld. Een interessante opmerking, die mogelijk in de toekomst in ons land ook aan de orde zou kunnen komen.

Nestkeus

Over de nestkeus waren er ook vele en verschillende meningen. De eerste volière in het Hertenreservaat bij Ugchelen was elf meter hoog en gebouwd om een tien meter hoge den. Mij was aangeraden om de Raven zo natuurlijk mogelijk te laten broeden. Daarom werd een kunstnest in de top van de den geplaatst. Zowel de proefraven als hun nakomelingen mochten ook niet anders dan afstammelingen van boombroeders zijn, beslist niet van rotsbroeders! Zo meenden sommigen. Dr. E. Gwinner, een Westduitse ravenspecialist (hij promoveerde op de Raaf) raadt ons aan om nestkasten te gebruiken. Hij had daarmee uitstekende resultaten geboekt (Gwinner 1965). Dat is ook gebeurd en met goed resultaat. Toch bouwde één maal een paar een nest in een kleine den, die in de kooi was blijven staan. Heeft een Raaf nu werkelijk voorkeur voor een bepaalde boomsoort of kiest hij de zijns inziens beste plaats?

Uit het dispuut over dit onderwerp op de vergadering, bleek het laatste het geval.

In Steeswijk-Holstein nestelt de Raaf voornamelijk in zeer hoge Beuken, maar tijdens mijn bezoeken aan de broedplaatsen aldaar, werden mij ook nesten getoond in hoge dennen.

In Meckelenburg had D. Sellin, een Oostduitse afgevaardigde geconstateerd, dat de Raaf jaarlijks kon wisselen van boomsoort.

In Rheinland-Westfalen echter koos de kleine broedpopulatie voor dennen, ofschoon er genoeg Beuken voorhanden zijn. In Zwitserland komen zowel boombroeders als rotsbroeders voor, zoals vroeger ook het geval was in Luxemburg! De Belgische afgevaardigde J. Delvaux meende, dat niet de boomsoort de doorslag geeft bij de nestkeus, maar de structuur van de boom, waarbij de zon en de hoogte van de boom een rol spelen, maar niet de boomsoort. In de Ardennen broedden de uitgezette Raven in verschillende boomsoorten onder andere Essen, Eiken, Grove Den, in zandgroeven en steengroeven. In Nederland nestelde de Raaf tot nu toe vrijwel alleen in dennebossen, maar dat kan binnenkort veranderen. Eén van de drie eerste paren nestelde in de oude nestkast van de elf meter hoge volière in het Hertenreservaat!

Volgens J. Bednorz, een Poolse deelnemer kan de boomkeus generaties lang gelijk zijn aan de eerste keus. Deze zou de nestkeus bepalen, zeg maar, van ouder op kind. Hoe moeilijk moeten de nakomelingen van onze nestkastbroeders het de eerste keer dan wel gehad hebben, vroeg ik mij na deze bewering af. Bij de volièrebroeders was de nestkast in ieder geval favoriet dan een nest in een boom.

Er zijn natuurlijk enkele criteria aan te wijzen, die een rol spelen bij de nestkeus, maar een Raaf zoekt in het algemeen een in zijn ogen zo veilig mogelijke plaats uit tegen zijn vijanden als mens, dier en weersinvloeden, of dat nu op een den, een Beuk, een rots of zelfs een lichtmast is, zoals bijvoorbeeld in Oost-Duitsland wordt waargenomen.

Met andere woorden de Raaf is geen specifieke beukeboom-, denneboom- of rotsbroeder.

Het verstoren van broedsels

Het storen van een ravenbroedsel heeft haast altijd funeste gevolgen. Als de vogels daardoor te lang van het nest wegblijven kunnen de eieren bevriezen, hetgeen ons één maal is overkomen. Ze broeden heel vroeg in het voorjaar!

Door harde stormen kunnen nesten zodanig worden beschadigd, dat het broedsel verloren gaat. Op verschillende plaatsen in ons land en elders heeft het opruimen van stormschade ook funeste gevolgen gehad voor diverse broedsels in de achter ons liggende jaren. De Raven worden volgens diverse deelnemers ook menigmaal gestoord/verjaagd door Haviken, Buizerden, Zwarte Kraaien en Eksters. Dat komt overeen met onze ervaringen en was één van de oorzaken van de teruggang van het aantal in de beginjaren tachtig.

Aantal eieren per nest

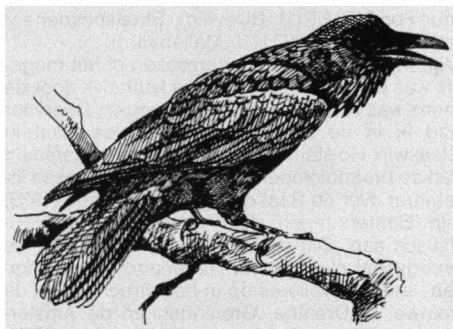
Aan onderzoek naar het aantal eieren en jongen per paar bleek in de thans gevormde nieuwe broedpopulaties, zowel in Nederland, België als Rheinland-Westfalen, nog weinig ondernomen, omdat men algemeen bang is om deze jonge populaties te verstoren tijdens de opbouw en dat is natuurlijk allerminst gewenst.

Sommige broedparen gedragen zich gedurende de broedtijd en het grootbrengen der jongen zeer luide, maar andere daarentegen zeer stil, zowel oude als jonge vogels. Verschillende deelnemers berichtten daarover.



Het eerste nest (1976) van herintroduceerde Raven in de vrije natuur in ons land.

Naar kleurenfoto van A. Timmerman sr.



De nieuwe Westeuropese populatie bestaat niet uit Raven van één bepaalde plaats.

Tekening: Ed Hazebroek.

Afkomst nieuwe Westeuropese ravenpopulatie

Bij de Duitse projecten is voornamelijk gebruik gemaakt van jonge vogels uit de DDR. J. Delvaux (België) gebruikte eveneens voornamelijk vogels uit de DDR en enkele uit Frankrijk en Zwitserland. De Raven, die wij vrijlieten, waren voor een derde deel afkomstig uit Sleeswijk-Holstein en voor tweederde deel uit de DDR. Behalve de eerste vier heb ik alle Raven persoonlijk opgehaald. De samenstelling van de kweekparen, die een werkelijke bijdrage, in de vorm van jonge Raven, hebben geleverd aan de nieuwe gevormde Westeuropese populatie was als volgt:

Paren 1, 3 en 6 zijn afkomstig uit Sleeswijk-Holstein.

Paren 2 en 7 zijn gemengd DDR maal Sleeswijk-Holstein; ♀ = ♀ 1.

Paar 4 was een Raaf uit Sleeswijk-Holstein maal een Ravin uit eigen teelt, een dochter van paar 1.

Paar 5 was een vrij oude Raaf uit Tsjechoslowakije en een ravin uit Sleeswijk-Holstein.

Paar 8 waren twee uit de DDR geïmporteerde jonge Raven.

Paar 9 was een oude Ravin, meegebracht uit de DDR en een teruggewonnen oude Raaf van onbekende ouderdom, ring verloren en vermoedelijk ontsnapt.

Het is, alles overziend, dus geenszins zo dat de nieuwe Westeuropese populatie uit dieren bestaat die slechts van één bepaalde plaats afkomstig zijn en dat is een zeer gunstige omstandigheid voor de opbouw van een gezonde populatie.

Antwoorden op vragen

Enkele antwoorden op vragen, die mij werden gesteld. Het ravenproject ontstond in 1960 op een congres in Hamburg. Daar werd ik attent gemaakt op de problematiek van de Zeearend en de Raaf in Sleeswijk-Holstein. Toen was herintroductie van dieren nog taboe! Thans is het algemeen aanvaard en populair aan het worden. 'Natuurmonumenten' wil zelfs misschien de Lynx (her)introduceren!

Na zes jaar wachten kon het plan in 1966 starten

met steun - niet in opdracht - van het Wereld Natuur Fonds (M.F.I.J. Bijleveld), Staatsbosbeheer en Faunabeheer (C.H.J. Maliepaard).

Mijn motivatie was te onderzoeken of het mogelijk was om een vogelsoort, die kennelijk door de mens was verdreven, terug te brengen. Daarvoor had ik in de tussenliggende tijd de Raaf in Sleeswijk-Holstein bestudeerd, dia's gemaakt van de broedbiotopen en de gehele Europese literatuur over de Raaf doorgenomen. Looft (1973) zijn 'Bemerkungen' doen daarom ook amateuristisch aan. Om de Raaf de kans te geven als broedvogel over geheel Nederland terug te keren, stelde ik volières op in het Utrechtse, op de Veluwe, in Drenthe, Groningen en de Amsterdamse Waterleidingduinen (Timmerman 1973-1990). Dat thans uit de laatste drie lokaties nog geen broedgevallen bekend zijn, is te wijten aan de vele moeilijkheden, tegenwerking en pech, die daar werd ondervonden. Anders dan elders (Renssen 1988) werden vermeld de Raven uit de voormalige DDR verkregen door bemiddeling van de helaas voor ons te vroeg - februari 1975 - overleden dr. B. Preuß, bioloog van de Zoo te Rostock met de goedkeuring van de directeur van de dierentuin, de heer dr. F. Schwarz. Na de dood van dr. B. Preuß volgde dr. H.H. Nehls hem op. Met diens hulp werden ook de Raven voor België en Rheinland-Westfalen verkregen. De vogels werden geruild tegen boeken. Het project had de goedkeuring van Berlijn!

■ A. Timmerman sr., Clarendallaan 2, 3841 DG Harderwijk.

LITTERATUUR:

- Bäumer März, C. & A. Schuster (1990): Ergebnisse eines Projectes zur Wiederansiedlung des Kolkraben (*Corvus corax*) in Nordrhein-Westfalen. Metelener Schriftenreihe für Naturschutz 1: 59-71.
- Delmotte, C. & J. Delvaux (1981): La réintroduction du Grand Corbeau (*Corvus corax* L.) en Belgique, première nidification en liberté. Aves 18: 108-119.
- Delvaux, J. (1982): A propos du Grand Corbeau (*Corvus corax*): nidification 1982. Aves 19: 275.
- Douwes, Hans & Robin Gräber (1991): De raaf vliegt weer in Nederland. Panda 27 (12): 14-18.
- Glandt, D. (Red.) (1991): Symposium. Der Kolkrabe (*Corvus corax*) in Mitteleuropa. Metelener Schriftenreihe für Naturschutz 2: 1-117.
- Gwinner, E. (1965): Beobachtungen über Nestbau und Brutpflege des Kolkraben (*Corvus corax*) in Gefangenschaft. J. für Orn. 106: 145-178.
- Heinen, M. (1985): Wiedereinbürgerung des Kolkraben (*Corvus corax*) in Nordrhein-Westfalen. Buntspecht 8: 6-11.
- Köck, U. V. (1981): Zur Wiederbesiedlung des Südtails der DDR durch den Kolkraben (*Corvus corax* L.). Beiträge zur Vogelkunde 27: 313-328.
- Koch, A., A. Schuster & D. Glandt (1986): Die Situation des Kolkraben (*Corvus corax* L.) in Mitteleuropa unter besonderer Berücksichtigung einer Wiederansiedlungsmaßnahme im Nordrhein-Westfalen. Zeitschrift für Jagdwissenschaft 32: 215-228.
- Nowak, E. (1981): Tieraussetzungen als Methode des Naturschutzes. Natur und Landschaft 56 (4): 138.
- Looft, V. (1973): Bemerkungen zu: Die Ansiedlungsversuche des Kolkrabe (*Corvus corax*) in den Niederlanden. Corax 4: 134-135.
- Nowak, E. (1982): Wiedereinbürgerung gefährdeter Tierarten Wissenschaftliche Grundlagen, Erfahrungen und Bewertung. Schriftenreihe Landschaftspf. Naturschutz 23: 1-153.
- Renssen, T. A. (1988a): De herintroductie van de Raaf (*Corvus corax*) in Nederland: een overzicht. (RIN-rapport 88/47) Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem.
- Renssen, T. A. (1988b): Herintroductie van de Raaf (*Corvus corax*) in Nederland. Limosa 61: 137-144.
- Renssen, T. A. (1991): Die Wiedereinbürgerung des Kolkraben (*Corvus corax*) in den Niederlanden. In: Glandt, D. (Red.): Der Kolkrabe (*Corvus corax*) in Mitteleuropa. Metelener Schriftenreihe für Naturschutz 2: 61-66.
- Renssen, T.A. & A. Timmerman (1990): De Raaf slaat aan in Nederland. Panda 16: 57-58.
- Scherzinger, W. (1986): Die Vogelwelt der Urwaldgebiete im Inneren Bayerischen Wald. Schriftenreihe des Bayerischen Staatsministeriums für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten 12: 129-130.
- Timmerman, A. (1973a): Er vliegen Raven rond in Nederland. Het Vogeljaar 21: 513-516.
- Timmerman, A. (1973b): Die Ansiedlungsversuche des Kolkraben (*Corvus corax*) in den Niederlanden. Corax 4: 131-133.
- Timmerman, A. (1977): De Raaf weer broedvogel in Nederland. Panda 13: 51-55.
- Timmerman, A. (1983): Rijksinstituut voor Natuurbeheer, 1983. Natuurbeheer in Nederland: Dieren, Raaf (*Corvus corax*): 209-210. Wageningen.
- Timmerman, A. (1987): De Raaf terug in Nederland. Panda 23: 125-127.
- Timmerman, A. (1990): Der Kolkrabe wieder Brutvogel in den Niederlanden. Der Falke 37: 224-229.